

**Výzkum kriminality v sociálně vyloučených lokalitách
na Sokolovsku, Mostecku a v Ústí nad Labem a okolí**

Informace o výstupech z výzkumu

Východiska výzkumu a metodologie

Realizace výzkumu je součástí *Strategie pro práci Policie České republiky ve vztahu k menšinám*, což je základní koncepční dokument Ministerstva vnitra pro preventivní policejní práci s menšinami a příslušníky menšin. Jedním z záměrů Strategie je získat co nejvíce konkrétních statistických údajů, protože kvalitní sociologická data mohou napomoci efektivnímu využívání mechanismů policejní práce ve vztahu k menšinám.

Od září do prosince 2005 realizovalo Ministerstvo vnitra výzkum kriminality v sociálně vyloučených lokalitách na Sokolovsku, Mostecku a v Ústí nad Labem a okolí. Realizace výzkumu v Ústeckém kraji byla zadána společnosti Člověk v tísni, společnost při ČT, o.p.s., výzkum na Sokolovsku Západočeské univerzitě. Cílem výzkumu bylo získat detailní přehled o struktuře a dynamice kriminality, která je spojena s životem obyvatel sociálně vyloučených lokalit.

Lokality, ve kterých výzkum probíhal, byly zvoleny především s ohledem na potřeby policie v těchto regionech. Získané údaje mají napomoci tvorbě postupů policejní práce ve vztahu k obyvatelům sociálně vyloučených lokalit v česko-německém pohraničí a výsledky budou východiskem pro další řešení zjištěných problémů.

Předmětem výzkumu bylo

- 1) kriminální jednání odehrávající se *v rámci sociálně vyloučené populace*
- 2) kriminální jednání odehrávající se *zvenčí směrem k sociálně vyloučené populaci*, čili takové jednání, které stojí za hranicí legislativních norem a zároveň zneužívá nepříznivé situace sociálně vyloučených osob a rodin,
- 3) kriminální jednání směřující *ven ze sociálně vyloučených lokalit*
- 4) *faktory, které dané typy kriminality umožňují a přispívají k jejich rozšiřování*

Teorie a metodologie byly založeny na postupech sociální a kulturní antropologie a kvalitativní sociologie. Výzkum se opíral především o následující koncepce a teorie: antropologická teorie kultury, koncept sociálního vyloučení a koncept „kultury chudoby“ kombinovaný s teorií sociálních sítí.

Na terénních šetřeních se podílelo celkem 8 výzkumníků na Sokolovsku a 8 v Ústeckém kraji. Na Sokolovsku probíhal výzkum v Sokolově, Kraslicích a Rotavě, v Ústeckém kraji v Mostě/Chanově, Bečově, Litvínově a okolí a Ústí nad Labem a okolí. Hlavní metodou sběru dat byla metoda zúčastněného pozorování, resp. stacionární terénní výzkum, během kterého výzkumníci pobývali v terénu, sledovali běžné činnosti informátorů (tento pojem se v rámci antropologického popisu používá pro označení jakýchkoli osob sdělujících výzkumníkovi

v terénu jakékoli informace) a uskutečňovali s nimi rozhovory. Oba výzkumné týmy spolu úzce spolupracovaly, aby byla zajištěna srovnatelnost výsledků z obou sledovaných krajů. Ze šetření v obou krajích vznikly dvě závěrečné zprávy, které byly podkladem pro tuto informaci.

Popis zkoumaného prostředí

Prostředí, v němž výzkum probíhal, byly sociálně vyloučené lokality. Tyto lokality jsou charakteristické prostorovým a sociálním vyloučením, postižené nezaměstnaností, špatnými bytovými a hygienickými podmínkami, zvýšenou kriminalitou a dalšími problémy. V situaci sociálního vyloučení se lidé často ocitají proto, že jsou na základě barvy pleti svým okolím rozpoznáni jako Romové, což v očích mnoha lidí znamená „nepřizpůsobiví“, a jako s takovými je s nimi z pozic různých institucí nakládáno. Životu v sociálním vyloučení jsou zpravidla nuceni se přizpůsobit, neboť toto stigma jim zároveň znesnadňuje cestu ven. Jakmile se stigmatizované osoby a rodiny dostanou do sociálně vyloučeného prostředí, osvojují si zde specifické vzorce jednání, a to bez ohledu na jejich barvu pleti či etnický původ.

Lidé žijící v sociálně vyloučených lokalitách volí krátkodobé životní strategie, cílené na uspokojení základních potřeb. V rámci takovýchto společenství vzniká soustava pravidel a hodnot, které jsou daleko od hodnotového systému majoritní společnosti. Děti a mládež, která v těchto lokalitách vyrůstá, automaticky přejímá uvedené modely jednání a celá situace se tak mezigeneračně dědí. Toto jednání tedy není dědičné geneticky, ale ve smyslu učení a přejímání již existujících vzorů.

Analýza kriminálního jednání ve zkoumaném prostředí

Uvedený výzkum potvrdil, že **specifické jednání sociálně vyloučených osob, včetně jednání kriminálního a sociálně patologického, je výsledkem jejich přizpůsobení na specifické životní podmínky. Vyplývá z osvojení si vzorců jednání, které se v rámci tohoto prostředí utváří a mezigeneračně dědí.**

Etnicita tedy není příčinou problémového jednání. Avšak vinou toho, že je někomu menšinová etnicita zvnějšku přisouzena (majoritou, institucemi apod.), se tito lidé mohou dostat do situace sociálního vyloučení, které s sebou přináší i zvýšenou kriminalitu. Většina nelegálních činností je vysoce latentní a je velmi obtížné je odhalit.

Nelegální jednání, které je nějakým způsobem spojeno s tímto prostředím a osobami v něm žijícími, má i další specifické znaky:

- Hlavním zdrojem kriminality v těchto lokalitách je **sociální vyloučení** a s ním spojené, výše popsané problémy.
- Dalším zdrojem je zvýšený výskyt sociálně patologických jevů, nejrůznějších závislostí – gamblerství, alkoholismu a zejména zneužívání drog.
- Lidé žijící v těchto lokalitách jsou zvyklí na to, že se o jejich situaci instituce příliš nestarají, a žijí tedy s vědomím toho, že i kriminalita, která se jich jakkoliv dotýká (jako pachatelů či obětí), je téměř nepostizitelná. Mají **velmi nízké právní vědomí**.
- Osoby žijící v tomto prostředí většinou **nevnímají kriminalitu, nelegální aktivity a sociálně patologické jednání jako něco negativního** a nemravného, nýbrž jako běžný zdroj obživy a obstarání finančních prostředků (ať už kontinuální nebo jednorázový). Děti vyrůstající v tomto prostředí přijímají toto jednání jako standardní normu.

- Sociálně vyloučené lokality jsou charakterizovány také vnitřní nesourodostí a spletností vztahů utvářených během několika desetiletí, zejména vlivem migračních vln z tzv. romských osad na Slovensku (50. léta, 70. léta a 90. léta a později). Starousedlické rodiny, které přišly ze Slovenska v prvních migračních vlnách, tvoří navzájem provázanou a solidární síť, jsou nositeli autority, vlivu a moci v lokalitách. Často jsou zakladateli různých sdružení a majoritní část populace, vč. nejrůznějších institucí, je obecně považuje za „bezproblémové“ jedince, s nimiž je možné komunikovat o problémech v daném místě. Odkrytím skutečných vztahů v lokalitách se však někdy ukáže, že tyto neformální autority jsou přímo napojeny na nelegální činnost různého charakteru (lichva, organizování prostituce či práce „na černo“, obchod s drogami apod.). Novousedlíci, kteří přišli v posledních migračních vlnách, naproti tomu tvoří jakási náhodná seskupení navzájem nepřibuzných osob, mezi nimiž chybí solidární rodinné sítě. Často se dostávají do role obětí lichvářů, kuplířů a podstatná část z nich je pravidelnými uživateli drog. V důsledku toho se zároveň stávají pachateli majetkové trestné činnosti (kapesní krádeže, krádeže kovů atd.) a majoritou jsou tudíž považováni za nejproblémovější část obyvatelstva lokalit.

Zdůrazňujeme, že poslední uvedený specifický znak – sociální rozvrstvení na starousedlíky a novousedlíky - je častým jevem, zejména v lokalitách v Ústeckém kraji, avšak není pravidlem. Situace ve zkoumaných regionech (městech a čtvrtích) se v tomto ohledu velmi liší!

Všechny výše uvedené jevy jsou hlavním spouštěčem dlouhé řady dalších kriminálních a obecně nelegálních aktivit. Celkovou kriminalitu související se sociálně vyloučeným prostředím a osobami v něm žijícím si lze představit jako pyramidu, na jejímž vrcholu stojí lidé, kteří zneužívají špatné sociální situace v lokalitách. Jsou to zejména **lichváři** či obecně poskytovatelé rychlých půjček na vysoký úrok, **drogoví dealeri, kuplíři, strůjci finančních podvodů, poskytovatelé nelegálního zaměstnávání** (tzv. práce na černo), **majitelé domů** vybírající v havarijních bytech vysoké nájemné apod.. Tito lidé mohou žít buď přímo v sociálně vyloučené lokalitě, anebo mimo ni.

Kazuistiky:

Jednání majitele nemovitosti v sociálně vyloučené lokalitě

Don Pedro je pověřeným jednatelem pro nakládání s nemovitým majetkem v sociálně vyloučené lokalitě v jednom zkoumaném západočeském městě. Jeho aktivity se nedají označit přímo za kriminální jednání, zato se dají označit za neetické obohacování na úkor osob a rodin ze sociálně vyloučené lokality. Majitelem objektu je matka dona Pedra, na kterou nechal podnikatel nemovitost napsat. Don Pedro vybírá v domech, které jsou v havarijním stavu, nepřiměřeně vysoké nájemné, domy neudrží a ve smlouvách, kterým s nájemníky uzavírá, se objevují neetická, ne-li nezákonná, ustanovení. Využívá také velmi často neznalosti právních předpisů svých nájemníků. Nájemy dona Pedra se pohybují (i s příslušnými poplatky) mezi 5 300 Kč za garsoniéro 0+1 o výměře 22,24 m² a 10 000 Kč za byt 2+1. Majitel požaduje po svých nájemnících platby i za teplou vodu a topení. To je už přes půl roku odpojeno kvůli dluhům dona Pedra u společnosti, která je dodavatelem těchto služeb. Don Pedro se dle všeho snaží vybrat od nájemníků co nejvíce peněz, nejlépe přímo z příspěvků na bydlení vyplácených odborem sociálních věcí a zdravotnictví, a do údržby domu neinvestovat ani korunu. I když v nájemních smlouvách don Pedro popisuje detailně, jak má například vypadat byt při předávání novému nájemci, realita je naprosto odlišná. Rodiny, nebo jednotlivci přicházející do této lokality nemají ve většině případů v danou chvíli jinou alternativu a toho don Pedro využívá. Byty předává v dezolátním stavu. V nájemních smlouvách má de facto napsáno, že si nájemné může bez souhlasu nájemce zvýšit - což je

protizákonné. Pokud tedy don Pedro přijde za nájemcem bytu s novým výpočtem nájemného, nájemce novou smlouvu podepisuje, protože se domnívá, že musí. Neznalost právních předpisů don Pedro využívá i při snaze o rychlé vystěhování osob či rodin, které mu dělají příliš mnoho nepříjemností. Například paní Esmeraldě sdělil, že je příliš drzá, když se o něm baví s novináři. Do týdne ať si prý sbalí kufry a stěhuje se jinam, jinak ji dá k soudu. Mnohokrát na takové řeči skutečně rodiny reagují rychlým odstěhováním. Situace rodin žijících v sociálně vyloučených lokalitách ve většině případů na hranici chudoby se díky ekonomickým aktivitám dona Pedra rozhodně nemění k lepšímu, ale zcela naopak.

Finanční podvod (modelový případ)

Strůjce podvodu kontaktuje oběť, jíž slíbí za jediný podpis (např. na leasingové smlouvě) až tři tisíce korun. Oběť ve většině případů přijímá, neb se domnívá, že svým činem nepáchá nic nelegálního. Oběť podepisuje leasingovou smlouvu nejčastěji na elektroniku (televize, dvd přehrávače, hifi věže), nebo na úvěrové půjčky. Předmět, na nějž byla leasingová smlouva podepsána (popř. úvěrová karta) je odevzdána strůjci. Strůjce však nakonec vyplácí oběti jen část předem dohodnuté částky (např. jednu pětinu), přesto je to nakonec oběť, kdo je nucen leasing splácet, příp. je stíhán za podvod.

Oběťmi této skupiny lidí jsou osoby, které potřebují finanční prostředky pro nejrůznější účely (pro svoji obživu, na nájem, pro hraní na výherních automatech, na drogy, na splátky, alkohol atd.), příp. drogy pro sebe nebo pro další redistribuci. Tím se však dostávají do situace koloběhu dluhů splátek, závislosti na lichváři, dealerovi atd., což znamená nutnost nalézt nové zdroje přísunu peněz. Tak se z těchto obětí stávají **pachatelé** další trestné činnosti, většinou **majetkové kriminality** (krádeže v supermarketech, kapesní krádeže, krádeže aut, kovů atd.). Ukradené předměty dále prodávají či zastavují. V tuto chvíli do situace vstupují další lidé, kteří profitují z této „druhotné“ kriminality. Jsou to např. majitelé zastaváren a sběrných surovin, kteří odkupují předměty hluboko pod cenou, protože vědí, že jsou kradené. Dále jsou to znovu poskytovatelé půjček na vysoký úrok, kuplíři a strůjci finančních podvodů, kteří opět nabízejí možnost dalšího „snadného“ obstarání peněz, čímž se celá situace opakuje do nekonečna. Ke zneužívání může docházet i v rámci rodiny (např. nucení prostituci).

Na spodních patrech pomyslné pyramidy stojí a **oběťmi** předchozí popsané skupiny, (tj. obětí a pachatelů zároveň) jsou všichni, kterým bylo vykradeno auto, ukradena peněženka, mobilní telefon atd., tedy v drtivé většině **majoritní populace**. Pozoruhodné však je, že do této skupiny obětí patří také **lidé, kteří jsou využíváni předchozí skupinou jako prostředek k získání peněz**. Jedná se většinou o lidi s mentálním či fyzickým postižením, bezdomovce apod., kteří se ocitají v područí některých rodin a jsou nuceni pro ně krást, sloužit jim v domácnosti, nebo o lidi, na jejichž jméno si rodina bere úvěr, který potom nesplácí apod.. Tímto způsobem se reprodukuje situace na dvou úrovních, kdy např. oběť strůjce úvěrového podvodu se sama stává pachatelem téhož trestného činu.

Kazuistika:

Pachatelé sociálně vyloučení, oběť z majority

Lom u Mostu: Obětí byla žena z majoritní společnosti, zaměstnaná a s vlastním bytem, která se stala obětí využívání ze strany rodiny z „ghetta“. Syn oběti se do této rodiny přičlenil. Rodina si na svoji příbuznou nabírala další a další úvěry a zboží na splátky, aniž by tyto byly spláceny. Žena se postupně propadla na sociální dno: opustila zaměstnání, neboť veškerý plat byl exekutivně strháván na splácení dluhů, přišla o byt a skončila na ubytovně. Byla terčem vyhrožování a zastrasování ze strany partnerky syna.

Závěry a doporučení

Ze zjištěných informací je zjevné, že hlavní příčinou kriminality ve vybraných lokalitách je fenomén *sociálního vyloučení*. Jedná se o jev nový, který se však ve společnosti rychle rozšiřuje a etabluje. Většinová společnost je nárůstem tohoto jevu značně (ač nepřímo) ovlivněna – růst kriminality, značná ekonomická zátěž pro státní i lokální rozpočty.

Bezpečnostní aspekty sociálního vyloučení jsou problematikou, která se dotýká především Policie ČR, avšak nejen ji. Podstatnou část zodpovědnosti za řešení problémů spojených se sociálně vyloučeným lokalitami nesou kromě Policie ČR orgány státní správy i samosprávy.

Tyto jevy musí být řešeny na lokální úrovni, města a obce však nemají dostatek motivace pro sociální začlenění svých občanů. Aplikují z velké části represivní kroky, které ještě více prohlubují sociální vyloučení jejich občanů a v dlouhodobém výsledku negativně ovlivňují celé lokální společenství.

Etnická stigmatizace lidí žijících v sociálně vyloučených lokalitách způsobuje, že tyto osoby a rodiny mají velmi nízký sociální kapitál potřebný například k tomu, aby byli schopni účinně vymáhat svá občanská práva. Proto se často stávají oběťmi rozličné trestné činnosti (lichva, obchod s drogami, obchod s lidmi, útisk, vydírání, apod.), jakož i různých forem diskriminace. Tato skutečnost má za nevyhnutelný následek nárůst jejich drobné majetkové trestné činnosti a jejich kriminální jednání je často jen pouhým důsledkem rozsáhlejší trestné činnosti, jejíž jsou oběťmi (jak je popsáno výše).

Hlavním nedostatkem v přístupu některých institucí na místní úrovni (samosprávy, policieatd.) k řešení těchto problémů je nedostatečná orientace v příčinách a řešení fenoménu sociálního vyloučení. Existuje totiž obecná, avšak mylná představa o tom, že v sociálně vyloučených lokalitách žijí lidé v jakési soudržné komunitě, uvnitř které se odehrává specifická kriminalita, která je vnitřní záležitostí tohoto společenství. Takové úvahy pak často vedou k přesvědčení, že např. lichva, kterou poskytuje osoba z této „komunity“ jiné osobě se stejného prostředí, je vnitřním problémem „komunity“, což je pojetí, které blokuje efektivní řešení takového případu. Z výzkumu naopak vyplývá, že pachatelé trestné činnosti zaměřené na sociálně vyloučenou populaci tohoto stavu využívají, resp. díky obecné rozšířenosti takovéto mylné představy mohou snáze provozovat tuto trestnou činnost. Jsou totiž přesvědčeni, že situaci v sociálně vyloučené lokalitě je ze strany veřejných institucí věnována jen velmi malá pozornost.

Velkým problémem je také skutečnost, že za „pozitivní“ vzory v sociálně vyloučeném prostředí slouží právě aktéři tzv. „šedé zóny“ (kuplíři, dealeři apod.), neboť sociální vyloučení spočívá především v nedostatku kontaktu s okolním sociálním prostředím, ze kterého by sociálně vyloučení mohli čerpat „návody pro život“ považované za „normální“. Tímto způsobem vyrůstají děti a mládež do prostředí, kde je za úspěch považováno to, co je z hlediska práva klasifikováno jako trestná činnost.

V sociálně vyloučených lokalitách se také projevuje deformovaná interpretace práva, což často vede k neuvědomovanému kriminálnímu či sociálně deviantnímu jednání. Ti, kteří jsou obětí trestné činnosti často tuto svoji situaci řeší prostřednictvím neformálních (většinou opět nelegálních) postupů a nikoli prostřednictvím k tomu určených společenských institucí.

Doporučení:

- Na regionální a místní úrovni zajistit/podpořit účast policie při komunitním plánování, pracovních skupinách (společně se samosprávou a nevládními organizacemi) a dalších aktivitách, které zapojují pohled a potenciál PČR při řešení problémů a hledání systémových opatření.
- Policie ČR musí jednat v otázkách sociální inkluze a potírání diskriminace s lidmi jako s jednotlivci, nikoli jako s jednotnou (sociálně vyloučenou či etnicky určenou) skupinou. Tomu pomůže: 1. tématické vzdělávání policistů a 2. realizace dalších regionálních výzkumů kriminality v sociálně znevýhodněném prostředí a maximální využitelnost výstupů z těchto výzkumů pro policisty.
- Je třeba, aby policisté perfektně znali prostředí sociálně vyloučených lokalit, aby se v něm správně orientovali, aby dokázali rozlišit roli pachatele od role oběti. Pak teprve mohou řešit situaci komplexně, tj. i příčiny negativních jevů, nejen důsledky (např. nejen majetkovou kriminalitu, ale i to, co jí způsobuje)
- Je třeba, aby instituce veřejné správy zajistily soustavný import práva a principů občanské společnosti do prostředí sociálně vyloučených lokalit, aby začaly vstupovat do struktur uvnitř těchto lokalit a systematicky potíraly nelegální aktivity, které se v tomto prostředí vyskytují.
- Tam, kde je to vhodné, zřídit institut asistenta policie, který by poskytoval sociální a právní podporu sociálně vyloučeným klientům, kteří jsou oběťmi trestné činnosti či diskriminace, resp. podporu při jednání s policií v zájmu ochrany práv těchto klientů.
- Instituce na místní úrovni by měly společně realizovat osvětové aktivity zaměřené na informování sociálně vyloučených osob a rodin (zejména pak mládeže), jednak o důsledcích páchaní trestné činnosti a jednak o možnostech uplatňování a vymáhání svých občanských práv, pokud se stanou obětí kriminálního jednání.

Mgr. Michal Mazel, v.r.
ředitel